

ISMOIL SOMONIY MAQBARASI JAHON ME'MORCHILIK VA BINOKORLIK MAKTABLARINING NOYOB ARXITEKTURAVIY YODGORLIGI

To'xtasinov Mira'zam Abdujabbor o'g'li

Namangan Davlat Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Tarix yo'nalishi 2-kurs talabasi

mirzamtohtasinov@gmail.com +998973731234

Annotatsiya: Maqolada Somoniylar sulolasining eng yorqin vakillaridan biri bo'lgan Ismoil Somoniy (907-914) davrida bunyod etilgan Ismoil Somoniy maqbarasining qurilishi hamda uning O'rta Osiyo va jahon me'morchiligida tutgan o'rini ilmiy asoslangan ta'riflar orqali yoritib berilgan. Shu bilan birgalikda so'ngi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasida "Ismoil Somoniy maqbarasi" Markaziy Osiyodagi dastlabki qabr ustiga bunyod etilgan maqbara ekanligi isbotlandi. Ismoil Somoniy maqbarasini qurilishi, dizayni va qurulishda foydalanilgan xom ashyolar haqida tarixiy manbalar va adabiyotlarga asoslangan holda ma'lumotlar ketirib o'tilgan.

Абстрактный:В статье поясняется конструкция мавзолея Исмаила Сомони, который был построен в период правления Исмаила Сомони (907-914 гг.), одного из ярчайших представителей династии Сомони, и его место в архитектуре Средней Азии и мира. через научно обоснованные определения. При этом в результате научных исследований, проведенных в последние годы, доказано, что «Мавзолей Исмаила Сомони» представляет собой мавзолей, построенный на вершине первой могилы в Центральной Азии. На основе исторических источников и литературы собраны сведения о сырье, использованном при строительстве, проектировании и строительстве мавзолея Исмаила Сомони.

Abstract: In the article, the construction of Ismail Somoni's mausoleum, which was built during the reign of Ismail Somoni (907-914), one of the brightest representatives of the Somoni dynasty, and its place in the architecture of Central Asia and the world are explained through scientifically based definitions. At the same time, as a result of scientific research conducted in recent years, it has been proved that "Ismail Somoni mausoleum" is a mausoleum built on top of the first grave in Central Asia. Based on historical sources and literature, information about the raw materials used in the construction, design and construction of the Ismail Somoni mausoleum was collected.

Kalit so'zlar: Somoniylar sulolasining oilaviy maqbarasi, tuya suti va xo'roz qoniga qorilgan loy, sug'diylar me'morchiligi va arab me'morchiligini qorishmasi, peshtoq, ravoqlar galeriyasi, gumbaz, tosh taxta, yarim shar shaklidagi kubba, dinamik kvadrat, sentrik kompozitsiya.

Ключевые слова:Семейный мавзолей династии Саманидов, глина, смешанная с верблюжьем молоком и петушиной кровью, смесь согдийской архитектуры и арабской архитектуры, галерея арок, купол, каменная плита, полусферический купол, динамичная площадь, центрическая композиция.

Key words: The family mausoleum of the Samanid dynasty, clay mixed with camel milk and rooster blood, a mixture of Sogdian architecture and Arab architecture, a gallery of arches, a dome, a stone slab, a hemispherical dome, a dynamic square, a centric composition.

KIRISH: Yurtimiz juda qadimiy va betakror tarixiy obidalarga boy mamlakatlardan hisoblanadi. Mamlakatimiz hududida ming yillar avval barpo etilgan me'moriy obidalarning mavjudligi va ularning qurulish arxitekturaviy dizayni necha ming yillardan beri nafaqat yurtimiz me'morlarini balkim dunyo me'morlarini xayratda qoldirib kelmoqda. Samarqand, Buxoro va Qashqadaryo hududlarida barpo rtilgan me'moriy yodgorlik buning yorqin dalilidir. Qadimiy va ko'hna Buxoroda Somoniylar davrida bunyod etilgan 'Ismoil Somoniy maqbarasi' ham shular jumlasidandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR: Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida G.A. Pugachenkovaning "Мавзелей Исмаила Самани" va Shamsiddin Kamoliddinning "Исmoil ибн Ахмад ас-Сомоний" asarlari metodologik manba bo'lib belgilandi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tarixiylik, xronologik, izchillik va obyektivlik usullardan keng foydalanildi. Ismoil Somoniy

maqbarasining qurulish tarixi obyektiv ochib berildi. Jumladan ushbu maqbara tarixi o'rganishda va ta'mirlash jarayonida ishtirok etgan buxorolik tarixchi M.Saidjonov, Vasiliy Vyatkin, B. Zasipkin, Usta Shirin Murodov, va professor M. Bulatov kabi olimlar ham o'z fikrlarini bildirganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR: Somoniylar sulolasi davri me'morchiligi durdonasi hisoblangan Ismoil Somoniy maqbarasi Somoniylar sulolasining yirik vakili Ismoil Somoniy tomonidan qurilgan. Ismoil Somoniy maqbarasi Buxoro shahrining g'arbiy qismida Registon yaqinidagi madaniyat va istirohat bog'ining hududida joylashgan. Markaziy Osiyodagi qabr vazifasini o'tagan birinchi maqbara hisoblanadi.¹ Ismoil Somoniy maqbarasi mo'g'ullar hujumi chog'ida sahrdagi bo'ronlar paytida qumga ko'milgan edi. Shu tufayli hujumlardan hech qanday zarar ko'rmasdan omon qolgan maqbara bugungi kungacha saqlanib qolgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Chingizxon qo'shinlari shaharga yaqinlashayotganidan xabar topgan Buxoro ahli Ismoil Somoniy maqbarasini butunlay tuproq bilan ko'mib yuborishadi. Shuning uchun qo'shin chiroyli inshoot o'rnida kichkinagina tepalik ko'radi va yonidan o'tib ketadilar. Xavf ortda qolganidan so'ng Buxoro aholisi maqbarani ehtiyotkorlik bilan qazib oladilar. Ular Chingizxonning qo'shini o'z yo'lidagi barcha narsalarni vayron qilib ketishini yaxshi bilar edilar. Shuning uchun ular shunday yo'l tutganlar. Bu yodgorlik xalq orasida va ilmiy adabiyotlarda Somoniylar sulolasining eng atoqli namoyondasi Ismoil Somoniy maqbarasi nomi bilan ma'lum va mashhurdir. Mozorning bir qismida Ismoilning otasi Ahmad dafn qilinganligi Ismoilning qabri ham shu yerda ekanligi haqida ma'lumotlar bor.² Bundan tashqari, maqbara peshtoqining ravog'i tepasidagi tosh taxtada Ismoilning nabirasi Nosirning ismi ham zikr qilingan. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida keltirilgan ma'lumotga ko'ra, "o'rta asrlarda bu yerda Naukanda qabristoni bo'lgan."³ O'rta asrlarda Buxoroda Naukanda nomli ariq ham bo'lib, u X asrda yashagan al-Istaxriy va Ibn Xavqalning geografik asarlarida ham ushbu joy haqida ma'lumotlar qayd etilgan. Arxeologik qazilmalar natijasida shu narsa aniqlandiki, ilgari Ismoil Somoniy maqbarasidan shimoli-sharqda yana bir nechta maqbaralar bo'lib, ularda Somoniylar oilasining a'zolari va ularga yaqin bo'lgan odamlar dafn etilganligi aniqlandi. Bu ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, bu joy Somoniylar sulolasining oilaviy maqbarasi ekanligini va bu maqbara haqiqatdan ham Ismoil Somoniyga tegishli ekanligi o'zining ilmiy tasdig'ini topdi.⁴ Yodgorlikning qurilishi arablar istilosidan so'ng Markaziy Osiyo me'morchiligining tiklanish davriga to'g'ri keladi. Inshoot shakli bejizga tanlanmagan. Uning har bir qismi ma'lum bir ma'noni o'zida mujassam etgan. Misol uchun kub yerning ramzidir, gumbaz esa osmonning ramzi hisoblanadi. Bular birgalikda esa dunyoning birligini anglatuvchi ramzlardir. Ayrim tarixchi olimlarning fikricha bu maqbara dunyoning kichraytirilgan nusxasidir.⁵

XX asrning 1-yarmida yashagan buxorolik tarixchi M.Saidjonovning ma'lumotiga ko'ra, Ismoil Somoniy maqbarasi turgan yer ilgari "Ku-yi Chahor gumbazon" ya'ni To'rt gumbaz ko'chasi deb atalgan. Ismoil Somoniy maqbarasining to'rt tomoni bir xil chordara shaklida jimjima g'ishtin bezaklari chiviqli to'siq yoki qamish, bo'ya to'qimasini eslatadi. Inshoot qabr vazifasini bajarganligi sababli, uning intereri⁶ uch pog'onali (to'rtlik-to'rt devor, sakkizlik devordan tomga o'tish qismi va gumbaz-tom ko'rinishdagi) bir xonali kvadrat shaklni tashkil qilgan. Uning qurilishida pishgan g'isht, tosh va yog'ochdan foydalanilgan. Ayrim manbalar va rivoyatlarga ko'ra, g'ishtni terishda orasiga tuya sutiga qorilgan loy ishlatilgan. Boshqa bir afsonalarda aytilishcha esa obidaning qurilishidagi loy uchun qizil

¹ <https://www.trtavaz.com.tr/haber/uzb/avryasadan/somoniylar-maqbarasi-o-rta-osiyome-morchiligi-durdonasidir/61cecfb101a30a1e504c4238>. (9.11.2023-yil)

² Анатолевна Г. Исmoil Сомоний мақбараси. –Т.: 1964. Б. 2.

³ Камолитдин Ш. Исmoil ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. Б. 46.

⁴ Анатолевна Г. Исmoil Сомоний мақбараси. –Т.: 1964. Б. 2.

⁵ <http://guide.beeline.uz/uz/site/view?id=96>. (09.11.2023-yil).

⁶ Interyer (fransuzcha – interieur, lotincha - interior - ichki dunyo) Boshqa so'zlar bilan aytganda: binoning ichki makonining me'moriy-badiiy dizayni, insonga estetik idrok etish va qulay yashash sharoitlarini ta'minlash; me'moriy yechimi uning funktsional maqsadi bilan belgilanadigan bino yoki alohida xonaning ichki maydoni.

xo'rozning qonidan foydalanilganligi haqida hikoya qilinadi, shu sababli maqbara g'ishtlari hech qanday rangli bo'yoqlarsiz ham hozirgacha o'z jozibasini yo'qotmagan.⁷

Maqbaraning dizayniga to'xtaladigan Devor qalinligi 1,8 m, tarhi tashqarisi 10,80×10,70 m, ichkarisi 7,20×7,20 m. Usti gumbaz bilan qoplangan. To'rt burchagi ustunsimon shaklda ishlangan, gumbaz atrofiga to'rtta qubba o'rnatilgan. Devor tepasida 40 ta kungirasimon darcha mavjud. Har bir darcha hoshiyalangan. Ravoq tepasidagi qanos⁸ g'ishtin tangachalar marjoni bilan chegaralangan. Ikki chetiga mayda-mayda g'ishtdan chorsu tumor yasalgan. Bino ichkarisi tashqaridagi bino bilan uzviy bog'liq bo'lib, uslub jihatidan bir xil. Ichki devor gumbaz osti bag'alidagi ustma-ust ravoqchalar ustunchalarga tayangan. Ravoqchalar sakkiz qirrali gumbaz asosini tashkil qiladi. Qirralar burchagiga gumbazga tirgaklik qiluvchi ustunchalar ishlangan. Ismoil Somoniy maqbarasining tashqi devorlarida past tomoni uchli, tepa tomoni esa gorizantal bo'lgan va o'rtasidan vertikal chiziq bilan ikkiga bo'lingan uchburchak shakldagi ramzlar ham bor. Hosil bo'lgan ikkita uchburchakning ichida o'simlik tasviri bor. Bu ramzlar har bir eshik tokining tepasida yuqorida tasvirlangan buddaviy ramzlarning o'rtasida bittadan joylashgan bo'lib ularning umumiy soni to'rtta bo'lgan. Mutaxassislarning fikriga ko'ra bu ramzlarda otashparastlarning otashdoni ifoda etilgan. Sakkiz burchakli tokning janubiy ravoqidagi pishiq g'ishtdan ishlangan panjara shunday terilganki, g'ishtlar orasidagi bo'shliqlar hamma tomonlari teng bo'lgan xoch shaklini beradi. Shuni ham aytish kerakki, maqbarada islom davri bilan bog'liq birorta belgi yoki yozuv yo'q. Taxmin qilinishicha maqbara islomdan olingi dehqonlar saroyi yoki so'g'd me'morchiligida keng tarqalgan ajdodlar xotirasini eslash uchun qurilgan maxsus bino shaklida qurilganligi ham, yuqoridagi fikrlarimizni yorqin dalildir. Bundan shuni anglash mumkinki Ismoil Somoniyning islomdan oldingi ajdodlari moniy bo'lganlar. Ismoil Somoniy ajdodlarining diniy e'tiqodini yodda tutib, unga hurmat bilan qaragan va ularning ramzlarini Buxoroda qurdirgan sulolaviy maqbaraning devoriy naqshlarida buni ifoda etgan.⁹

Ushbu arxitekturaviy yodgorlik XI asrdan ortiq vaqt ichida dastlabki holi to'laligicha saqlanib qolgan obida sanaladi. Arxeologik qazilma vaqtida (1927-yilda) xona sahnida ikkita yog'och sag'ana borligi aniqlangan. M. Saidjonov topgan vaqfnomada qayd qilinishicha, otasi amir Ahmad mozoridan Registongacha yerlarning bir qismi maqbaraga vaqf etilgan. 1568-1569 yillarda qayta yozilgan vaqf nizomiga ko'ra, 868-yilda Ismoil Somoniy davrida otasi Ahmad ibn Asad qabri ustida qurilgan. XX asr boshlariga kelib, saqlanib qolgan maqbara atrofida sharq tomondan bitta kirish eshigi bo'lgan baland devor bilan o'ralgan kichik qabristongina qolgan.

Maqbara birinchi marta 1924-yilda Moisei Ginzburg ekspeditsiya guruhi tomonidan o'rganilgan. 1925-yilda Buxoro tarixiy va san'at yodgorliklarini muhofaza qilish komissiyasining ilmiy kotibi Muso Saidjonov bino gumbazining astarlarini tiklashni tashkil qilgan. Keyingi arxeologik tadqiqotlar Vasiliy Vyatkin tomonidan 1926-1928-yillarda olib borilgan qazishmalar davomida nekropol (qabriston) ichida bir nechta qabrlar, jumladan Ismoil Somoniyning jasadi saqlanib qolganligi aniqlandi. Binoni ko'mib yuborgan zax tuproqlardan tozalanib, 1937-1939-yillarda B. Zasiqin va Usta Shirin Murodov boshchiligida ta'mirlangan. Ming yildan ortiq vaqt davomida qad ko'tarib turgan maqbara katta o'zgarishlarga uchramagan. Maqbaraning kimga tegishligi, shuningdek, uning qurilish davri Ismoil Somoniy davriga oidligi 1926-yilgacha xalq afsonasiga asoslangan edi. Bu ma'lumotlar Muso Saidjonovning tadqiqotlari tufayli ilmiy asoslandi. Olib borilgan tadqiqotlarlar natijasida Ismoil Somoniy maqbarasi o'rta asrlarning rivojlangan davrida (IX-X asrlar) 864-868-yillar oralig'ida barpo etilganligi o'z tasdig'ini topdi.¹⁰

⁷ <https://darakchi.uz/oz/132895>. (09.11.2023-yil).

⁸ Qanos (ko'krak) - me'moriy qism; peshtoq ravog'ining tepasidagi tumorsimon juft shakl. Qanos yuqoridan gorizantal, yonlaridan vertikal va pastdan ravoqning egri (linga) chiziq-lari bilan chegaralanadi. Ravoq lingasini chiqarishda g'ishtlar radial yo'nalishda, qanos qismida gorizantal qo'yib teriladi. Qanos bino tarzlariga diqqatni tortish, me'moriy mujassamotga urg'u berishga xizmat qiladi.

⁹ Камолиддин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. В.50.

¹⁰ <https://meros.uz/object/ismoil-somoniy-maqbarasi>. (09.11.2023-yil).

O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan berilayotgan e‘tiborga to‘xtaladigan bo‘lsak, 1997-yilda Buxoro shahrining 2500 yilligi munosabati bilan Buxorodagi barcha obidalar qatorida Ismoil Somoniy maqbarasi ham qayta ta‘mirlandi. 1993-yilda Buxoro shahrining tarixiy markazi (1-sessiya, Kolumbiya) “Butunjahon madaniy meroslari ro‘yxati”ga kiritildi. 2000-yilning 30-avgustida „Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risi“ dagi qonun qabul qilindi. Davlat tomonidan qabul qilingan ushbu qonunlar me‘moriy inshoot muhofazasining huquqiy kafolati hisoblanadi.

2021-yil Buxoro viloyat hokimligida viloyat hokimi o‘rinbosari Botir Shahriyrov Janubiy Koreyaning “New Layer Co., Ltd”, “EGIS Co., Ltd”, “J-TOD Co.,Ltd”, kompaniyalari va “LX” korporatsiyasi vakillari Lee Kwang Se, Kang Seokchan, Park Choondong, Dongho Lee, Lim Seong Ha, Kim Jeungsoo, Jung Inhyelardan iborat delegatsiya vakillari bilan uchrashdi 2021-yilning 27-sentabridan 20-oktabrga qadar mamlaktimizda bo‘lishi rejalashtirilgan delegatsiya vakillarining asosiy maqsadi Koreya Respublikasi axborot texnologiyalarini rivojlantirish milliy agentligining umumiy qiymati 150 ming AQSH dollari bo‘lgan grand loyihasi asosida Buxoro shahrining tarixiy markazida joylashgan Ismoil Somoniy maqbarasining “Digital Twin”, 3D-texnologiyalari va geografik ma‘lumotlar yordamida birga-bir raqamli nusxasini (egizagini) yaratish va “Google maps” tizimiga biriktirish bo‘yicha ishlarni amalga oshirishdan ko‘zlangan edi. O‘z o‘rnida koreyaliklar ham so‘nggi yillarda shaharsozlik, madaniy meros, arxeologiya sohalarida keng qo‘llanilayotgan “Digital Twin”, “D-T win” (raqamli egizak) texnologiyasining yutuqlari bo‘yicha ma‘lumot berishdi. Xususan, “D-Twin” yordamida modellashtirish, obyektlar va mexanizmlarni monitoring, diagnostika hamda pragnoz qilishda foydalanish mumkinligini ta‘kidlashdi. Shuningdek, uchrashuv davomida madaniy meros obyektlari 3D-platformasining kichik taqdimoti ham bo‘lib o‘tdi.

Mazkur loyiha amalga oshirilgandan so‘ng orttirilgan tajriba asosida Xiva, Samarqand va Shahrisabz shaharlarining tarixiy qismlari, Qoraqolpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatidagi qal‘alar, arxeologik topilmalarning 3D nusxalarini yaratish, shu kabi ishlarni doimiy olib bora oladigan texnik guruh va uskunalarni shakllantirishni qamrab oluvchi umumiy qiymati 6 mln. AQSH dollari bo‘lgan grand loyihasi bo‘yicha ishlarni boshlash rejalashtirilgan. Grand loyihasi muvofaqqiyatli amalga ohsa yaqin yillarda ikkinchi bosqich ishlari ham boshlab yuborilishi rejalashtirildi.¹¹

Xulosa:O‘rta Osiyonong me‘morchilik durdonalaridan biri hisoblangan Ismoil Somoniy maqbarasi va uning qurulish arxitekturaviy dizayni, shu ko‘rsatadiki bu davrda diniy ilmlar bilan bir o‘rinda dunyoviy ilmlar ham rivojlanganligi buning yorqin namunasidir. Bu me‘moriy inshootning yaratilgan davridan boshlab hech qanday talofatlarsiz saqlanib kelganligi Somoniylar davrida me‘morchilik eng yuksak darajada bo‘lganligidan darak beradi. Ushbu maqbaraning qurulishida foydalanilgan xom ashyolarning vas hu bilan birgalikda qanday barpo etilganligi sir asrorlari mana necha ming yillar bo‘ldiki insoniyat uchun jumboqli bo‘lib kelmoqda. Boshqa me‘moriy obidalar qatorida Ismoil Somoniy maqbarasi ham yurtimizning ko‘rkiga ko‘rk bag‘ishlab kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Анатолевна Г. Исмоил Сомоний мақбараси. –Т.:, 1964. Б. 17.
2. Камолиддин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. Б. 93.
3. То‘rayev Н. Buxoro tarixi. -Buxoro. Durdon.:2020. Б. 321.
4. Bobojonova F. Buxoro me‘moriy obidalari tarixi. Buxoro:.. Fan va ta‘lim. 2022. Б. 285.
5. <https://www.trtavaz.com.tr/haber/uzb/avrasyadan/somoniylar-maqbarasi-o-rta-osiyome-morchiligi-durdonasidir/61cecfb101a30a1e504c4238>.
6. <http://guide.beeline.uz/uz/site/view?id=96>.
7. <https://darakchi.uz/oz/132895>.
8. <https://meros.uz/object/ismoil-somoniy-maqbarasi>.
9. <https://yuz.uz/uz/news/ismoil-somoniy-maqbarasining-3d-nusxasi-yaratiladi>.

¹¹ <https://yuz.uz/uz/news/ismoil-somoniy-maqbarasining-3d-nusxasi-yaratiladi>. (09.11.2023-yil).

10. <https://www.mirarab.uz/ruknlar/1229>.
11. <https://forum.ziyouz.com/index.php?topic=2572.0>.
12. https://uza.uz/oz/posts/buxoroning-yetti-tarixiy-obidasi-icesconing-islom-olami-merosi-royxatiga-kiritildi_285661.
13. <https://uzsmart.uz/encyclopedia/encyclopedia/45440.html>.
14. <http://world.meros.uz/uz/wonder/view?id=48>.
15. <https://daryo.uz/2022/06/09/tangri-jamoli-yoxud-baxtli-maskan-tarixi-asrlarga-tutashuvchi-ozbekistonning-birinchi-poytaxti-bolgan-afsonaviy-buxoro-shahri-haqida>.
16. <https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/bukhara/history.htm>.
17. <https://arboblar.uz/uz/people/ismail-samani>.
18. <https://www.trt.net.tr/uzbek/dasturlar/2017/11/03/ona-diyor-obidalari-22-qism-840186>.
19. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/i/ismoil-somoni-ymaqbarasi/>.
20. <https://uz.advisor.travel/poi/Ismoil-Somoni-ymaqbarasi-767>.